

СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ
ПО СОЦИАЛНА АНТРОПОЛОГИЯ
И НАУКИ ЗА КУЛТУРАТА НА ВАК

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА КУЛТУРОЛОГИЯ

Доц. д-р ВАСИЛ МАРКОВ МАРКОВ

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ПРИЕМСТВЕНОСТ
НАСЛЕДСТВО ОТ ДРЕВНОЕЗИЧЕСКИТЕ СВЕТИ МЕСТА В
БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА КУЛТУРА

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на научната степен
„Доктор на науките за културата“

История и теория на културата
шифър 05.08.33

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Проф. д.и.н. Валентин Ангелов

Проф. д-р Влъчко Кунчев

Доц. д-р Пламен Бочков

София
2007

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на катедра „Културология“, Факултет по изкуствата, ЮЗУ „Неофит Рилски“, състояло се на 09.05.2007 г.

Научна специалност:

История и теория на културата – шифър 05.08.33

Дисертационният труд се състои от въведение, три части, подразделени на девет глави, заключение, използвана литература с общ обем 597 с., от които приложението е 42 с.

Публичната защита на дисертацията ще се състои на .....2007 г. (.....) от .....ч. в гр. София, бул. Цариградско шосе № 125, бл. № 4, зала № 300.

Материалите по процедурата са на разположение в канцеларията на катедра „Политология“ при СУ „Св. Климент Охридски“.

Това изследване е посветено на древноезическото наследство в българската народна култура. То има за цел да проследи процесите на приемственост и културно-исторически наслоения в българската народна митология, както и на пренасянето на митологичната информация във времето и пространството. Неговата конкретизация в рамките на наследството от древнотракийските свети места се яви като резултат от теренните проучвания, извършвани от мен в продължение на повече от десет години в различни части от българската етническа територия.

Във **Въведението** е посочено, че едва ли има благоприятна материя за проучване на културното наследство, приемствеността и културно-историческите наслоения от светите места. Притежавайки обаянието на вечни култови центрове, в немалка част от тях хилядолетия наред се трупат културно-исторически наслоения. Те носят спецификата на своята епоха, на етносите, на религиите и митологиите, които са ги създали. Погледнато в такъв аспект, светите места представляват една невероятна съкровищница на информация както по отношение на изследване на културното наследство и приемствеността, така и за интеркултурните контакти във времето и пространството.

В основата на това изследване стои комплексният научен подход към паметниците. За постигане на поставените цели са използвани семантичният, структурният и функционалният анализ. Прилагани са сравнителният, сравнително-историческият метод и методът на историческата реконструкция. Древноезическите свети места са сравнявани глобално като наследени културно-исторически комплекси от материални археологически паметници, легенди и обреди, с аналогични явления от анатолийската и палеобалканската древност. Предложената структура на труда от три части и девет глави, произхожда естествено от характера на проучвания на терен изворов материал. Тя дава максимална възможност за проследяване на съдбата на конкретни древни религиозно-митологични структури във времето.

Библиографията се състои от 373 монографии, студии и статии, публикувани на български, руски, английски, немски и френски език. Поради комплексния подход към изследваната проблематика те произхождат от научни области като история на културата, археология, тракология, етнология, фолклористика, история на изкуството.

В първа част *„Змеят от древноезическите свети места“* съм анализирал голяма група български народни легенди и обредни практики, произхождащи главно от древнотракийски или палеобалкански като цяло свети места, свързани с култа към змея. В първа глава на тази част *„Змеят – гръмовержец и стопан“* са изследвани функциите и генеалогическите връзки на змея от българската народна митология с древните божества на бурята, явяващи се за Източното Средиземноморие и Балканите, и като сезонни божества – покровители на плодородието. На базата на сравнително-историческия анализ с хетската, западносемитската, месопотамската, древноелинската, славянската и други митологии са открити индоевропейските и пред-индоевропейските черти в този митологичен персонаж. Анализирани са генеалогическите връзки на змея - гръмовержец със сакрализираната скала и с космическата планина.

В първото подразделение на тази глава *„Змеят – наследник на бога на бурята, закрилник на плодородието и праотец“* подробно са представени легендите и култовите практики от няколко конкретни, древнотракийски свети места, открити и проучени от нас на терен. С изключителна стойност сред тях е черковището „Св. Дух“ на Ляски връх в Южен Пирин. Върху сакрализираната в древна Тракия територия, край скалната яма – езически жертвеник продължават да се извършват традиционни народни култово-обредни действия, свързани като генеалогия с един митологичен персонаж, имащ както хтонични, така и соларни черти. Фолклорните легенди за това свято място сочат, че това е змеят – гръмовержец и покровител на Неврокопското поле. Като негов древноезически прототип е предложен тракийският Дионис, наследен по – късно

през християнската епоха от св. Дух и св. Кръстор. Специално място е отделено на черното руно от жертвения овен, пускано като дар в ямата-жертвеник. Този обред намира паралели както в българските народни ритуали по осигуряване на плодородието на Гергьовден, така и в хетския, и в древноелинския мит за руното – носещо изобилие, богатство и царска власт. Забележителни тук са следите от мъжка инициация. Тя личи особено добре във вдигането на тежък камък от момците, както и от участието им в конните надбягвания. Тях свързвам с обредно-магическо приобщаване към скалата – най-древното оръжие на змеебореца, както и към конното божество. *Тези факти ме карат да мисля, че се касае за индоевропейски и конкретно древнотракийски, като генеалогия, обредни практики по преминаване от групата на юношите в тази на зрелите мъже – воини. Присъствието на аналогични легенди и близки ритуали от връх Пиленцето край с. Добротино, Гоцеделчевско, както и от с. Пирин, Санданско, свидетелствуват за съществуването на регионален култ към едно древно божество, господар на планината, което е наследено в българската народна култура от Пиринския змей.*

Следите от този древен култ личат и в легендите, и в култовите практики, свързани със Сухото и с Поповото езеро. Там виждаме младия змей, наследник на господаря на Пирин в ролята на змееборец. Раждането му от любовта между змей и мома генеалогически е изведено от орфическия вариант на мистериалната легенда за свещения брак между змея – Зевс с дъщеря му Коре / Персефона. От този свещен брак се ражда един млад бог – Дионис-Загрей, рогатата змия - змей. За разлика от него младият Пирински змей не е разкъсан. С помощта на смъртен човек, който му поднася в решителния момент на двуборческата битка жертвена храна, той побеждава чуждоземния змей, живеещ във водите на Сухото / Поповото езеро от върха на свещената Пирин планина и получава падащата му се по наследство божествена власт. По същия начин древните арии принасяли жертви на боговете си в критичен момент. От това те укрепвали и постигали

окончателната победа. В тази си част нашите легенди максимално се доближават до древнохетския вариант на двуборческия мит, в който Богът на бурята, с помощта на смъртен човек, постига окончателната победа над змея „Илуянка” и възобновява властта си над подредения космос.

Изпичането и поглъщането на сърцето и дроба на антагониста е тълкувано като кулинарен код – символ на обредно-магическото преминаване на божествената сила от победения в победителя. Този легендарен факт е коментиран във връзка със засвидетелствувания в Древна Тракия обреден канибализъм, вероятно също свързан с орфическия култ. Водени от тази легенда, аз и ръководената от мен експедиция регистрирахме по археологически път огромна по размерите си сакрализирана територия в циркуса на Поповото езеро на върха на Централен Пирин с материални следи от култови практики – монументален скален жертвеник и мегалитен трон, датиращи от I хил. пр. Хр. Като се вземе предвид семантиката на очертаващата се сакрална структура – природен код, състоящ се от три вписани една в друга окръжности, островът в центъра и трябва да се разглежда като най-свещената точка. Тази теза се поддържа както от фолклорните, така и от археологическите източници. Коментирана е легендата, записана от Павел Делирадев, в която се разказва, че водата на Поповото езеро има за стопан голям черен овен, който излиза от водата нощем и сам си взема жертва.

Посочени са значително количество паралели на тази митологична представа от българската народна вяра. Като аналози са привлечени сцените, показващи змей поглъщащ овен от дръжките на овчарските геги в Западните Родопи и Пирин. Образът на овена в древноелинската митология трайно се свързва с бог Хермес - богът медиатор и водач на душите в подземния свят. Този факт се покрива с функциите на овена от нашите легенди, а черният цвят на животното в тях се съотнася добре с връзките му с подземния свят. Според Херодот Хермес в древна Тракия е царско божество - прародител на тракийската царска династия. Всичко това предполага следи от тракийски

царски култ. В тази връзка съм тълкувал и топонима „Папаз гьол” (Попово езеро, б.а.). „Папас”, което в превод от гръцки означава баща, отец. Посочени са паралели от скитската, древноелинската и тракийската митология. Това наблюдение на Ив. Венедиков е особено важно, тъй като характеристиката на тракийския Хермес по Херодот като родоначалник съвпада с функциите на змея, според българската народна вяра – на стопан, прадед и господар на определена територия. Към това се добавя и съвпадението със символиката на неговия зооморфен двойник и обредна жертва едновременно, овенът - свещеното животно на Хермес. Коментирано е легендарното свидетелство за наличието на мощно поклонническо движение към сакрализираната територия на Поповото езеро от цялата югоизточна част на Балканския полуостров. Чак до средата на XIX в. то е свързано с жертвоприношения на овни под вр. Мангър тепе / Полежан. Следвайки пътя на бащите и дедите си, поклонниците ставали тук „хаджии”. В този факт трябва да се види наследството от определена религиозна посветителна практика. При теренните проучвания бяха локализирани следите от многобройните огнища на традиционните култови обреди в южните склонове на вр. Полежан. Край тях беше открит импозантен каменен трон, скални ями - жертвеници и тракийска керамика, датираща мегалитните паметници в I хил. пр. Хр.

Тези факти, предполагат началото на култово-обредните практики тук в тракийската древност. До края на традиционното общество такива обреди са изпълнявани от затворени мъжки общества, свързани с овчарските колективи от трансхуманното животновъдство и напомнящи като архетип, тези от орфическа Тракия. Анализирани са паралелите с обреда „Стопанова гозба” от българомохамеданските села в източното подножие на Поповия циркус – Лъжница, Брезница, Корница, където вместо черна кокошка на стопана – прадед, мислен като голяма домашна змия, живееща под огнището, се колел черен овен. Ритуалът е напълно аналогичен на този от Ляски връх, където обредите около опалената от свещи яма са посветени на общоселския стопан – змея покровител на землището. Тази

Справка
за научните приноси в дисертацията на
доц. д-р Васил Марков
Културно наследство и приемственост
Наследство от древноезическите свети места
в българската народна култура

1. Открити и въведени в научен оборот са значително количество неизвестни и малко известни на науката древноезически свети места, свързани с български народни легенди и обреди, част от които представляват уникални културно-исторически комплекси.

2. На базата на резултатите от дългогодишни теренни проучвания и цялостния анализ е изказана тезата, че ако в земята са се съхранили материални следи от древните обредни практики, то в българските народни легенди и ритуали, свързани с древноезическите свети места могат да се открият живи артефакти от древния мит и обред.

3. В резултат на направените анализи авторът е очертал конкретни пътища за проникване на завареното средиземноморско културно наследство от древноезическите свети места, във формиращата се ранносредновековна българска народна култура. Изяснена е ролята на общата индоевропейска основа на фолклора и на християнската религия в този процес.

4. Проследена е съдбата на древноезически свети места през Същинското и Късното Средновековие, като са анализирани сложните процеси на културно-исторически наслоения, свързани с тях.

5. Като важна причина за съхраняването на изследваните древноезически митове и обреди авторът е посочил връзката им с особено важната за традиционния народен колектив семантична верига раждане, живот, здраве, плодородие, благополучие и накрая – безсмъртие.

6. Оригинален принос има откритието на автора, че природните феномени били трайно усвоени в културно отношение още в Древността и превърнати в митологични

символи. Чрез тях митът бил здраво „записан” върху релефа на местността и така се предавал във времето, включително и между отделните етноси.

7. В резултат на изследване на традиционни лечебни обреди по провиране през сакрализирани мегалитни арки, пещери и долмени, е изказана тезата, че то най-вероятно представлява наследство от „обрета на обезсмъртяването” в Древна Тракия. Календарната обвързаност на ритуалите с древната Нова година предполага в семантичен план ритуали по обредно-магическо сливане на човешкия микрокосмос с извечния кръговрат на макрокосмоса.

8. Определени са индоевропейските и пред-индоевропейските черти в изследваните митологични персонажи от българския фолклор, наследени от езическата древност и свързани най-вече с древнотракийски свети места, като змеят и отвлечената от него мома, Крали Марко и сестра му Мара, св. Иван Рилски, Демир баба.

**Публикации по темата на дисертационния труд
на доц. д-р Васил Марков Марков**

Културно наследство и приемственост

**Наследство от древноезическите свети места
в българската народна култура**

Монографии:

1. Следите на Бога. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2002
2. Сакрално пространство в древна Тракия. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2003. (В съавторство с Алексей Гоцев и Ангел Янков.)

Статии и студии:

1. Следите на Бога. – В: Годишник на факултета по изкуствата при ЮЗУ „Неофит Рилски”. Т. I. Културата и предизвикателствата на новия век. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2001, с. 130-132
2. Традиционни народни лечебни практики, свързани с тракийски мегалитни светилища. – В: Известия на Исторически музей – Благоевград. Т. III. Благоевград: 2003, с. 176-180. (В съавторство с Ангел Янков)
3. Следи от една антична мистериална легенда в българския фолклор – В: Проблеми на българския фолклор. Т. X. Фолклор – идентичност – съвременност. София: АИ „Марин Дринов”, 2005, с. 274-280
4. Следи от слънчевия култ в обредната трапеза от Централна Стара планина. – В: Обредната трапеза. Сборник доклади от XI-та Национална конференция на българските етнографи – Пловдив, 2005. София: Етнографски институт с музей при БАН, 2005, с. 296-300
5. Един неизвестен тракийски култов център от Югозападна България. – В: Известия на Исторически музей – Кюстендил. Т. X. Кюстендил: 2005, с. 63-66
6. Теренно обхождане с цел издирване на археологически обекти по проект „Тракийски светилища от Западните Родопи и

Пирин”. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. София: АИМ при БАН 2005, с. 66-67. (В съавторство с Алексей Гоцев)

7. Една сакрализирана река от Западните Родопи. – В: Сб. „Хуманитаристичните изследвания за Родопите в началото на XXI век.” Смолян: Регионален исторически музей, 2005. Под печат.

8. Древноезическо наследство в българските народни легенди за каменни сватби. – В: Етнологията вчера, днес и утре. (Изследвания посветени на 65 – годишния юбилей на доц. д-р Николай Колев). Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”, 2006, с. 375-380

9. Потопените съкровища и сакрализираната река. – В: Сб. „Съкровище и сакрална топография”. Сливен: Регионален исторически музей, 2006. Под печат.

10. Древнотракийско скално светилище под Царев връх – предшественик на Рилския манастир. – В: Годишник на Факултета по изкуствата при ЮЗУ „Н. Рилски”, т. IV. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2006, с. 87-91

11. Теренно археологическо проучване в района на Царев връх, Рила планина, землището на с. Бистрица, община Благоевград. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г.. София: НАИМ при БАН, 2007, с. 167-170

12. Spuren einer thrakischen Legende in der bulgarischen Folklore. – In: Eight International Congress of Thracology. Thrace and the Aegean. Vol. II. Sofia, 2002, p. 965-968

13. The Holy Spirit Holiday in the village of Novo Lyasky, Gotze Delchev Region. In: Art and Culture with no Limits. Blagoevgrad-Thessaloniki: Neofit Rilski, 2004, p. 45 – 60. (В съавторство с Ангел Янков)

14. La mort comme victime expiatoire. – In: Le Risque de la Mort dans les Balkans et en Europe. (Actes du XVIII Atelier du Réseau de Cooperation Scientifique et Technique dans le Domaine de l' Ethnologie et de l' Histiriographie Europeennes F.E.R – Eurethno Aupres du conseil de l' Europe). Veliko Tarnovo, 2005, 60-64